

VZNIK SYSTEMATICKÉHO MYSLENIA O PREKLADE V RUSKU.
PRIENIKY A ÚNIKY

THE ROOTS OF SYSTEMATIC THINKING ON TRANSLATION IN RUSSIA.
INTERSECTIONS AND LEAKS

VLADIMÍR BILOVESKÝ, MATEJ LAŠ

Abstract

The paper analyses formation of systematic thinking on translation in Russia, studies its beginnings in the first half of 20th century. The goal of this paper is to trace interconnections and influences of both Russian and Western Translation Studies predominantly in the 50s and 60s. Despite closed borders some memes of Translation Studies found their way to both sides of borders.

Keywords: *memes of translation, Russian school of translation, literary approach, linguistic approach.*

Abstrakt

V článku rozoberáme vznik systematického myslenia o preklade v Rusku, skúmame jeho prvopočiatky v prvej polovici dvadsiateho storočia. Cieľom článku je pokúsiť sa vystopovať prieniky a vplyvy ruskej a západnej translatológie najmä v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch minulého storočia. Domnievame sa, že napriek uzavretým hraniciam si niektoré translatologické mémy našli cestu na obe strany hraníc.

Kľúčové slová: *translatologické mémy, ruská prekladateľská škola, literárnovedný prístup, lingvistický prístup.*

Úvod

Sovietske i ruské myslenie o preklade má dlhodobú a veľmi zaujímavú tradíciu. Nepriaznivé ideologické podmienky a hranice v minulom storočí však spôsobili, že mnohé západné translatologické úvahy sa nemohli v pozitívnom zmysle slova konfrontovať s ruskými úvahami a naopak. Po detailnej analýze translatologických úvah, teórií a postulátov sa však dajú vystopovať *prieniky a vplyvy* na oboch stranách pomyselných hraníc uvažovania. Uvedené *prieniky a vplyvy* budú predmetom nášho uvažovania na pozadí päťdesiatych a šesťdesiatych rokov minulého storočia.

Korene systematického myslenia o preklade v Rusku

Pre Rusko koncom 19. storočia bola typická tzv. *vysoká* literárna kultúra. Mnohí spisovatelia sa zúčastňovali literárnych debát, ktoré organizovali najmä literárne časopisy. Debaty boli často zamerané i na polemické diskusie o prekladoch. Diskusii o prekladoch sa zúčastňovali i V. J. Brjusov, A. A. Blok, H. Gumil'ov, akad. F. E. Koršt a mnohí ďalší. Októbrová revolúcia v roku 1917, občianska vojna a následný vznik Sovietskeho zväzu spôsobili obrovské pnutia i v oblasti kultúrnej sféry.

V kontexte NEP-u (Novej ekonomickej politiky) a po nariadení o „súkromných vydavateľoch“ zakladajú členovia Filozofickej spoločnosti Štátnej univerzity v Petrohrade súkromné vydavateľstvo *Academia* (Schippelová, 2017, s. 249). Ide o obrovský projekt, ktorého cieľom je aktualizovať už zastarané preklady najmä antických autorov. *Spoločnosť* sa zameriavala výhradne na umelecké texty. V centre myslenia o umeleckom preklade bol však

spisovateľ a jeho osobnosť. V roku 1919 pod taktovkou M. Gorkého vzniká štátne vydavateľstvo *Vsemirnaja literatura*, ktoré plánovalo vydať 200 zväzkov prekladov zahraničných autorov. Vydavateľstvo vzniklo so štátnou podporou a samozrejme i s Leninovým súhlasom, a práve preto preň mohol pracovať relatívne vysoký počet kvalifikovaných pracovníkov. Opäť išlo predovšetkým o domácich spisovateľov, ako napr. básnikov A. A. Bloka, V. J. Brjusova, L. N. Gumil'ova, ale aj už známych prekladateľov P. G. Ganzena, V. A. Zorgenfreja či literárneho vedca, kritika a básnika K. I. Čukovského.

Oba projekty priniesli obrovský dopyt po nových prekladateľoch a, logicky, aj po istých pravidlách prekladania. Na základe Gorkého iniciatívy vznikla aj prvá *štúdia* pre prekladateľov a vypracovali sa aj princípy vydavateľskej činnosti *Vsemirnoj literatury* (Neľubin – Chuchuni, 2006, s. 316). Prvé dielo, ktoré sa snaží ponúknuť návod na adekvátny preklad, sa formuje v rokoch 1919 a 1920 a vychádza v dvoch zborníkoch s názvom *Princípy umeleckého prekladu* (Принципы художественного перевода) od F. D. Baťušкова, K. Čukovského a L. N. Gumil'ova.

V zborníkoch sa zrejme prvý raz objavuje pojem *adekvátny preklad*. Tento pojem neskôr používa i asi najznámejší ruský predstaviteľ lingvistického myslenia o preklade, A. V. Fjodorov (1927). Podľa F. D. Baťušкова (1920) je adekvátny preklad taký preklad, ktorý prenesie zmysel, drží sa štylistiky pôvodného textu, zachováva osobitosti jazykového prejavu autora bez porušenia gramatických pravidiel rodného jazyka a rešpektuje vnútornú emocionálnosť umeleckej výpovede. Vznik takejto publikácie možno zároveň považovať i za prvý pokus o didaktiku prekladu (Schippelová, 2017, s. 253 – 255). Spolu s ňou vznikajú aj prvé profesionálne organizácie združujúce prekladateľov. V rámci *Zväzu sovietskych spisovateľov* (Союз писателей СССР) vzniká sekcia pre prekladateľov, ktorej cieľom je *zlepšiť* kvalitu literárneho prekladu a „brániť profesionálne záujmy svojich členov“ (Kukuškinova, 2014, s. 333).

Významnými podporovateľmi činnosti *Academie okrem Filozofickej spoločnosti* bol i *Leningradský inštitút dejín umenia*, pod ktorý sa začlenila *Academia* po rozpade *Filozofickej spoločnosti*. Inštitút sa okrem toho stal aj významným intelektuálnym domovom ruských formalistov. Študoval v ňom aj samotný A. V. Fjodorov, ktorý vo svojich pamätiach (1983) píše o tom, ako ho ovplyvnil najmä J. N. Tyňanov (puškinológ, spisovateľ, literárny kritik, prekladateľ) svojimi prednáškami o dejinách literatúry devätnásteho storočia. Podľa slov Fjodorovova atmosféra v *Inštitúte* bola veľmi priateľská a neformálna. J. N. Tyňanov podľa A. V. Fjodorova (1983, s. 155 – 171) prišiel s konceptmi ako literárny systém, centrum, periféria, ktoré o desaťročia neskôr využíva aj I. Even-Zohar vo svojej známej teórii polysystémov.

A. A. Smirnov (1934) takisto používa termín *adekvátny*, ale podľa neho je adekvátny preklad taký, ktorý prenáša celý autorský zámer ako istý ideologický a emocionálny dopad na čitateľa, ktorý zároveň má čo najpresnejšie prenášať jazykové prostriedky pôvodného autora za použitia presných ekvivalentov a uspokojivej substitúcie. Z toho vyplýva, že ekvivalenciu a substitúciu považuje za nástroje nutné na dosiahnutie adekvátnosti a nie za samotný výsledok. Na tomto mieste môžeme spomenúť aj Popovičove posuny (1970, s. 80 – 82), ktoré Popovič považuje za funkčné, a bez ktorých nie je možné dosiahnuť vernosť v preklade a zachovať jeho funkciu.

K. Čukovskij (1930) vyzdvihuje predovšetkým talent prekladateľa, bez ktorého sa nemožno pri preklade umeleckých textov zaobísť, pričom však je nutné, aby si stanovil teoretické princípy svojho umeleckého procesu. Medzi takéto teoretické princípy prekladateľa umeleckej literatúry považuje napr. fonetiku, štýl, syntax, textovú presnosť, frazeológiu a idiómy, slovník a rytmiku. Jeho príspevok v spomínanom zborníku sa v budúcnosti ešte niekoľko ráz prepisoval a aktualizoval, vďaka čomu vzniklo významné dielo *Vysoké umenie* (Высокое искусство) (Neľubin – Chuchuni, 2006, s. 321).

Vydavateľstvo *Vsemirnaja literatura* sa rozpadlo v roku 1927, v čase, keď vydalo len 120 zväzkov z plánovaných 200. Podnietilo však vôbec jednu z prvých diskusií o nutnosti

fundovanej teórie prekladu. Zároveň, keďže išlo o projekt určený masovému čitateľovi, na dichotómii vernosť – voľnosť prekladu sa ruské myslenie o preklade opäť posunulo na druhú menovanú stranu (Schippelová, 2017, s. 264).

V tridsiatych a štyridsiatych rokoch sa takisto diskutovalo o umeleckom preklade. Za azda najvýznamnejší príspevok považuje A. Pym (2016) jeden z prvých A. V. Fjodorovových článkov s názvom *Problémy veršovaného prekladu* (Проблема стихотворного перевода, 1927), v ktorom sa objavuje typológia prekladateľských stratégií pri preklade poézie. Nesústreďí sa na ekvivalenciu v zmysle „rovnaká hodnota sa musí zachovať v cieľovom texte“, ale ponúka tzv. stratégie *narušenia* pôvodného textu, ktoré môže prekladateľ vykonať, aby v cieľovom texte zachoval presnosť verša. Fjodorov často operuje s termínom *presnosť*, podľa jeho vlastných slov však ide o výrazne relatívny koncept (Fjodorov, 1930, s. 89).

Myslenie o preklade v päťdesiatych rokoch

Ďalším veľkým medzníkom vo vývoji myslenia o preklade bola Druhá svetová vojna a aj nasledujúce politické udalosti. Výraznú úlohu zohral i novovznikajúci typ prekladu – vojenský preklad (Garbovskij, 2007, s. 171), ktorý podnietil veľký záujem o výučbu prekladu. Nedostatok prekladateľov a tlmočníkov si totiž vyžadoval vznik novej, intenzívnej prípravy mladých odborníkov. Tým sa oživila aj diskusia o myslení o preklade. Po konci Druhej svetovej vojny začínajú Norimberské procesy a s tým spätý vznik simultánneho tlmočenia, vznikajú nové medzinárodné organizácie ako OSN či UNESCO, ktorých nevyhnutnou súčasťou sa stáva tlmočník, aj prekladateľ.

Roku 1953 v Paríži vzniká Medzinárodná federácia prekladateľov (Fédération internationale des traducteurs, FIT). Jej cieľom bolo brániť záujmy prekladateľov a zlepšovať kvalitu ich služieb. Viac-menej až tu začína vznikať profesia profesionálneho prekladateľa ako ju poznáme dnes.

Ako sme vyššie uviedli, pred vojnou sa diskutovalo predovšetkým o textoch literárnych, z čoho vyplýval i fakt, že teória prekladu bola skôr literárno-vedeckého charakteru. Aj preto dostal I. A. Kaškin (1951), azda jeden z najväčších odporcov doslovného prekladu a zároveň jeden zo zakladateľov sovietskej školy umeleckého prekladu, úlohu sformulovať základné postuláty literárnovednej teórie prekladu. I. A. Kaškin (1951) vo svojom článku *O jazyku prekladu* (О языке перевода) tvrdil, že teória umeleckého prekladu by mala byť vystavaná na literárnovedných princípoch a navrhol rozlišovať medzi prekladom *naturalistickým*, *impresionistickým* a *formalistickým* (натуралистический, импрессионистический и формалистический), a keďže sovietsky preklad bol súčasťou sféry socialistického realizmu, za jediný adekvátny preklad považuje tretí menovaný. Realistická metóda prekladu je podľa I. A. Kaškina (1951) taká, ktorá zblížuje teóriu prekladu umeleckého textu s kritériami literatúry realizmu.

Vo všeobecnosti možno povedať, že ruská veda o preklade zažila v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch prechod od literárnovednej teórie prekladu k teórii lingvistickej. Ako píše N. K. Garbovskij (2007, s. 176 – 179), v rámci literárnovednej teórie sa diskusia dostavala do stavu, v ktorom sa spochybňovala predovšetkým samotná preložiteľnosť textu, čo zachádzalo až do prekladateľského skepticizmu, ktorý však tiež priniesol svoje ovocie. Presný opak skepticizmu, extrémny optimizmus, sa objavoval práve v teóriách lingvistického modelu k prekladu (Venuti, 2000, s. 69).

V západnej translatológii je na osi extrémneho skepticizmu známy predovšetkým Quineov (1960) koncept *radikálneho prekladu* (radical translation), založený na spochybňovaní empirických základov prekladu, ktoré sú podľa neho postavené na základnej sémantickej neurčitosti a tú nemožno obísť. Nabokov (1941a, s. 61) takisto patrí k skeptikom a tvrdí, že národná literatúra je síce ovplyvnená sieťou medzinárodných vplyvov, ale vyvíja sa v špecifických národných podmienkach, ktoré prekladateľ pri akejkoľvek snahe nedokáže v preklade obsiahnuť.

Literáti a lingvisti

I. N. Sobol'ov (1950, s. 143) po vzore článku A. V. Fjodorova z roku 1927 tvrdí, že rôzne typy textov si vyžadujú odlišné prekladateľské stratégie. Zaujímavé však je, že zrejme ako prvý píše, že presnosť, resp. správnosť prekladu závisí od *cieľa* prekladu, od povahy pôvodného textu (čokoľvek to znamená) a od čitateľa, ktorému je text určený (Pym, 2016, s. 44). Zrejme každému sa pri takomto postuláte vybaví známa nemecká teória Skoposu Vermera a Reissovej. Paralely sú ešte evidentnejšie, keď si uvedomíme, že I. N. Sobol'ov (1950, s. 143) takisto rozlišoval tri typy textov: *umelecké, žurnalistické a podnikateľské* (художественный, журналистский и деловой). E. Nida (1945, s. 197) vtedy ešte explicitne nerozoznáva *dynamickú ekvivalenciu* (dynamic equivalence), ale na základe prekladov Biblie už jasne naznačuje, kam svojimi postulátmi o nutnosti prispôbovať preklad kultúrnemu kontextu smeruje.

V článku A. V. Fjodorova z roku 1927 táto typológia už viedla k spomínanému stanoveniu rôznych prekladateľských riešení, čo sa prakticky vyvinulo do komparatívnej štylistiky a spôsobilo, že umelecky preklad, dovtedy vnímaný ako umenie, sa systematickým štúdiom lingvistických procesov implicitne mení na vedecký problém, čo je v konečnom dôsledku aj jedným zo znakov ruského formalizmu (Pym, 2016, s. 46). A. V. Fjodorov takisto odkazuje na J. N. Tyňanovova (A. V. Fjodorov, 1927, s. 68) koncept *konštruktívnej funkcie* (конструктивная функция) – vzájomné vzťahy medzi všetkými prvkami literárneho diela s celým literárnym systémom. Každá zložka je podľa Tyňanova vo vzťahu s podobnými zložkami iných systémov v iných dielach a zároveň je prepojená s inými zložkami rovnakého diela (prvý označuje ako auto-funkciu, druhý ako syn-funkciu); (Элемент соотносится сразу: с одной стороны, по ряду подобных элементов других произведений-систем, и даже других рядов, с другой стороны, с другими элементами данной системы (автофункция и синфункция). Na základe týchto tvrdení A. V. Fjodorov odmieta normatívny prístup k prekladu (ktorý bol prítomný v *Academii* aj vo *Vsemirnoj literature*) a stavia sa skôr na stranu deskriptivistov (aj keď len veľmi implicitne, keďže žiadni deskriptivisti ešte neexistovali).

Posun od literárnovednej teórie, ktorá sa zameriavala výhradne na texty umelecké, k lingvistickej teórii neprichádza naraz. Dopyt po lingvistickej všeobjímajúcej teórii vychádza z vplyvu pozitivizmu a aj z teórie komparatívnej štylistiky kanadských lingvistov J. P. Vinaya a J. Darbelnetu.

Sám A. V. Fjodorov píše, že je nutná presnejšie metodika a výskum jazykových vzťahov medzi jazykovými prostriedkami. Umenie v Sovietskom zväze nadobúda objektívne rozmery, subjektívnosť a ambivalencia je nežiaduca a aj to je dôvod (hoci ideologický) na tvorbu čo najobjektívnejšej teórie umenia ako takého. Stalin vo svojom známom článku *Marksizm i voprosy jazykoznanija* (1950, s. 54) píše, že jazyk je produktom celých spoločenských dejín a nie jednej alebo druhej vrstvy, preto je jeho funkciou rovnomerne slúžiť celej spoločnosti, všetkým jej vrstvám (Язык в этом отношении коренным образом отличается от надстройки. Язык порожден не тем или иным базисом, старым или новым базисом внутри данного общества, а всем ходом истории общества и истории базисов в течение веков. Он создан не одним каким-нибудь классом, а всем обществом, всеми классами общества, усилиями сотен поколений. Он создан для удовлетворения нужд не одного какого-либо класса, а всего общества, всех классов общества). Samozrejme, dôvodom vzniku lingvistickej teórie je aj už spomínaný fakt, že sa vo veľkom začínajú prekladať aj iné ako umelecké texty, čo si žiada prepracovanú metodiku prekladu (a tlmočenia). Samostatná vedná disciplína zaoberajúca sa prekladom sa takmer okamžite spochybňuje. Známy lingvista, Reformatskij píše, že prax prekladu môže využívať výskumy rôznych vedeckých odborov, ale akýkoľvek samotný vedný odbor o preklade je priam nemožný (Reformatskij, 1952, s. 12). Obzvlášť kriticky sa k tomuto vyjadreniu postavil Fjodorov, ktorý naopak tvrdí, že veda o preklade je určite možná.

To všetko nachádzame v azda najvýraznejšej A. V. Fjodorovovej publikácii, ktorá naznačila a prakticky dodnes určuje smer výskumu prekladateľskej teórie v Rusku – *Úvod do teórie prekladu* (Введение в теорию перевода, 1953).

Stalinova rola v oživení sovietskej lingvistiky

Podľa B. Mossopa (2013, s. 2) ruskej lingvistiky v tridsiatych a štyridsiatych rokoch dominoval gruzínsky lingvista N. Y. Marr, ktorý tvrdil, že štruktúra spoločnosti neurčuje len umelé sociolingvistické rozdiely, ale aj základné štrukturálne a typologické rysy jazyka danej spoločnosti. Tento pohľad na jazyk jednak nevyhovoval Stalinovmu *rovnoprávnemu* režimu a jednak zaostával za medzinárodnou lingvistikou. Stalin dal pripraviť do *Pravdy*, oficiálneho denníka Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, sériu článkov o lingvistiky pod vlastným menom (údajne ich napísal ďalší gruzínsky lingvista, A. S. Čikobava), ktoré mali poprieť Marrove postuláty.

Články v *Pravde* vyzdvihovali Marxov pohľad na jazyk ako na nástroj na tvorbu myšlienok a nie na nástroj, ktorý len sprostredkúva myšlienky hovorenej reči. Jazyk je predovšetkým psychologická potreba a nie sociologická. Sémantika či lexikológia sa nesmie zdôrazňovať väčšími ako syntax a fonológia (Marr nazýval syntax a fonológiu *buržoáznymi formalizmami*) (Mossop 2013, s. 3). A. V. Fjodorov takisto zastával Marxov pohľad na jazyk, pričom jeho oponenti často zdôrazňovali najmä sociálnu funkciu jazyka, ktorá závisí od rôznych textových žánrov, a tým pádom sa viaže k inému spoločenskému rámcu.

Dôsledkom Stalinovho zásahu mala lingvistika v čase A. V. Fjodorovovej aktivity pomerne veľké uznanie, a preto sa nemožno čudovať, že piata kapitola pôvodnej verzie A. V. Fjodorovovho *Úvodu do teórie prekladu* opakovane cituje Stalinove postuláty (v nových edíciách ich je menej) kritizujúce Marrovo teóriu jazyka a naopak tvrdí, že jazyk je spoločný pre všetky *triedy* spoločnosti. Aj preto sa A. V. Fjodorov snaží vymyslieť všeobecnú teóriu prekladu a hľadá medzi textami na preklad spoločného menovateľa a tým je, logicky, jazyk. Všetko ostatné ustupuje do úzadia.

Lingvistická teória prekladu Fjodorova

Úvod do teórie prekladu mal obrovský dopad. Vôbec prvý raz niekto explicitne popísal objekt teoretického výskumu prekladu bez akéhokoľvek vplyvu ostatných spoločenských aktivít (divadlo, novinárstvo). Prvý raz sa termínom *preklad* nemyslí len preklad umeleckých textov, ale preklad *per se*. Práve dôraz na všeobecnú teóriu prekladu je jedným z významných prínosov publikácie. E. Nida síce v roku 1947 napísal 360 stranovú publikáciu o preklade Biblií, ako však píše neskôr (1964, s. 9), išlo skôr o praktickú príručku, než o teoretický základ. Možno ho však považovať za zdroj cieľovo orientovanej nemeckej, belgickej a izraelskej teórie, ktoré vznikajú o niekoľko desaťročí neskôr. Bol zrejme prvým teoretikom, ktorý sformuloval myšlienku, že je nutné teoretizovať o preklade vo všeobecnosti prostredníctvom skúmania prekladu ako jazyka. Dovtedy sa preklad považoval za výhradne praktickú záležitosť a nie za činnosť hodnú intelektuálneho záujmu. Preklady sa vnímali ako podradené vo vzťahu k originálu a nikdy ich nikto nevnímal ako objekty štúdia. A. V. Fjodorov tak možno ako prvý v európskej prekladateľskej tradícii vníma preklad ako hodný teoretického výskumu (Mossop, 2013, s. 5).

Významným prínosom jazykovej teórie prekladu bol aj fakt, že ukončila diskusie trvajúce niekoľko storočí o dichotómii voľný – verný preklad, keďže sa od takejto diskusie značne dištancovala. Nepokúšala sa preskriptívne určovať spôsob prekladu, ale deskriptívne opisovala jazykovú korešpondenciu pôvodiny a prekladu.

Podľa A. Pyma (2016, s. 47) Fjodorovova kniha neprináša do ruského myslenia o preklade veľa nového, ale skôr usúvzťazňuje všetko to, čo prišlo pred ním. Prichádza však podľa neho s dvomi formálnymi prínosmi: typológiou prekladateľských stratégií na úrovni slova a kategorizáciou reprodukcie cudzích termínov a vlastných mien (reálie).

V prvom prípade A. V. Fjodorov (1953, citované podľa Pym, 2016, s. 122 – 123, prel. Matej Laš) stanovuje päť možností prekladu na úrovni slova:

1. slovo v pôvodnom jazyku nemusí mať korešpondenciu v cieľovom jazyku, preto je potrebné vytvoriť ho alebo importovať (there is no correspondence, so something has to be imported or invented), (Fjodorov nepoužíva termín ekvivalent, ale *coombemcmuae*),
2. čiastočná korešpondencia, v preklade sa tak zachová aspoň nejaká podobnosť (there is a partial correspondence, so we are left with some kind of similarity),
3. slovo má niekoľko významov a je možné ho preložiť rôznymi slovami (the word has several meanings and can be translated by several different words),
4. v ojedinelých prípadoch v technických textoch existujú slova s úplnou korešpondenciou (in rare cases there is absolute correspondence, as can happen with technical terms),
5. v ojedinelých prípadoch nie je možné nájsť akékoľvek korešpondujúce slovo (there is 'inability to find any correspondence to the word', which is similarly rare).

Podľa Pyma (2016, s. 46) sa týmto prístupom neskôr inšpiroval aj nemecký teoretik prekladu O. Kade. Ide tak už o druhý postulát, keď ruské myslenie o preklade predbieha neskoršie západné myslenie.

Druhým spomínaným prínosom je typizácia prenosu reálií (citované podľa Pyma, 2016, s. 46):

- transliterácia (transliteration),
- skladanie nových slov z existujúcich (creation of a new word by building from particles),
- využitie slova z cieľového jazyka s podobnou funkciou (the use of a target-language word with a close, approximate, similar function).

Tu vidíme vplyv vyššie spomínaného Smirnova (1934), ktorý považuje ekvivalenciu a substitúciu za prostriedky na dosiahnutie adekvátneho prekladu, čo prakticky môžeme implicitne vidieť aj v oboch nami uvedených A. V. Fjodorovových postulátoch.

Fjodorova kniha mala pomerne obrovský ohlas aj v zahraničí. V značnom množstve sa z nej citovalo v Číne (Tin, 1987, Luo, 1984, In: Mossop, 2013, s. 1) a vo francúzskom preklade sa dostala aj do rúk Mounina (1959, 1963, s. 13 – 16). Objavilo sa aj množstvo negatívnych kritických postrehov. Francúzsky lingvista E. Cary (1959, s. 29) kritizoval A. V. Fjodorova za pokusy zostaviť všeobecnú teóriu bez zdôrazňovania rozdielnosti žánrov. A. V. Fjodorov by mal podľa neho jasnejšie zdôrazňovať rozdiely medzi žánrami a nie hľadať spoločné menovatele. Podľa A. V. Fjodorova však vnímanie prekladov prostredníctvom žánrov predstavuje ťažko riešiteľný problém pre akýkoľvek vedný odbor. V takomto prípade totiž nie je možné vytvoriť práve spomínanú všeobecnú teóriu prekladu. Práve preto vo svojej knihe hľadá predovšetkým spoločné menovatele a logicky prichádza k tomu, že je nimi jednoducho jazyk.

A. V. Fjodorov sa vo svojej knihe zaujímavým spôsobom stavia aj k problému prekladu umeleckých textov. Uznáva, že vtedajšia lingvistika na ne síce po vedeckej stránke nestačí, ale navrhuje, aby lingvistika, laicky povedané *dobehla* pokrok v myslení o umeleckom preklade. Tým sa sčasti vymyká tradičnej lingvistike.

Takisto odmietal pracovať s konceptom ekvivalencie, a svoje myšlienky jasne založil na teoretických princípoch ruskej formálnej školy. Zaujímavé je, že síce ako väčšina vtedajších štrukturalistov odmietal myšlienku nepreložitelnosti textu, ale nepracoval ani s Vinayovov a Daberbelnetovou (1958) myšlienkou ekvivalencie, ktorí vtedy vo výraznej miere ovplyvňovali myslenie v lingvistike.

Myslenie o preklade v šesťdesiatych rokoch

Koncom päťdesiatych rokov sa diskusia o teoretickom podloží prekladu prehĺbujú. Vzniká významný časopis *Masterstvo perevoda* (zaniká v roku 1979), ktorý sa primárne orientoval na publikovanie prác translatologického charakteru. Bol však jednou z hlavných hybných síl v sfére myslenia o preklade v najbližších desaťročiach.

Knihu A. V. Fjodorova *Úvod do teórie prekladu* začínajú kritizovať teoretici umeleckého prekladu. V. B. Kaškin (jeden zo zakladateľov sovietskej školy umeleckého prekladu a aj učiteľ mnohých výborných prekladateľov) obvinil A. V. Fjodorova z *formalizmu* (In: Retsker, 1976, s. 6). E. Cary (1957, s. 187) na kongrese *Zväzu sovietskych spisovateľov* poznamenal, že A. V. Fjodorov vytrhol umelecký preklad spod rúk literatúry. Tábor umeleckých prekladateľov sa neraz veľmi pregnantne púšťal do kritiky A. V. Fjodorova za potenciálny negatívny dopad formalizmu na preklad. V. B. Kaškin (1951) píše, že formalisti napodobovaním cudzieho jazyka bez štylistického odôvodnenia zohavili ruský jazyk (citované podľa A. Pyma, 2016, s. 58).

A. Pym (2016, s. 60) sa domnieva, že konflikt medzi chápaním prekladu z pohľadu literátov a lingvistov v konečnom dôsledku dal konceptuálny zárodok translatológii ako samostatnej vednej disciplíny. Píše tak na základe E. Caryho (1959) poznámky z moskovskej konferencie z roku 1958, kde sa po búrlivej diskusii medzi prítomnými dospelo k otázke „prečo nedisponovať samostatnou vednou disciplínou pre každú formu prekladu?“, ktorú E. Cary (1959, s. 19n) vníma ako najspravodlivejšie momentálne riešenie. Vo všeobecnosti sa však takéto informácie do západnej translatológie dostávali len veľmi sporadicky z dôvodu vtedajších nepriaznivých vzťahov medzi Sovietskym zväzom a západnými krajinami.

Hlavným konceptom myslenia o preklade v 60-tych rokoch je nepochybne ekvivalencia (Venuti, 2000, s. 121). Mounin (1963) spochybňuje relativistické myšlienky o nemožnosti preložiteľnosti a tvrdí, že ekvivalencia je postavená na univerzáliach jazyka a kultúry, a že preklad je síce nevyhnutne jazyková záležitosť, ale nie výhradne jazyková. Prvý raz sa explicitne objavujú Nidove (1964) koncepty o *dynamickej ekvivalencii* a *formálnej korešpondencii* (dynamic equivalence and formal correspondence), Newmarkov *komunikačný* a *sémantický preklad* (communication and semantic translation), Houseovej *skrývaný* a *neskrývaný preklad* (overt and covert translation) či Levého *iluzionistický* a *neiluzionistický preklad*. Vo všetkých prípadoch ide teda o typ prekladu v závislosti od nutnosti zachovať pôvodnú kultúru, resp. prispôbiť text kultúre cieľovej. Šesťdesiate roky sú aj rokmi posunov, okrem Popovičových (1975) myšlienok sa objavuje aj Catfordov (1965) výhradne lingvistický prístup k posunom, či Kade (1968), ktorý sa zasa zaslúžil o neskorší vznik teórie Skoposu.

Rozširuje sa aj samotný predmet a objekt lingvistického skúmania – najmä vďaka Sausserovmu vplyvu – a rozširujú sa výskumy späť najmä so štruktúrnou lingvistikou, s čím je neoddeliteľne spätý aj strojový preklad. Vzniká sociolingvistika, psycholingvistika, etnolingvistika a pod. Myslenie o preklade sa teda začína vymykať výhradne jazykovému výskumu, ale opiera sa o poznatky novovzniknutých interdisciplinárnych oblastí lingvistiky.

Švajčiarsky lingvista, Ch. Bally (1909), ovplyvnil myslenie o preklade v súvislosti s väčším dôrazom na kontrastívnu štylistiku (Garbovskij, 2000, s. 186). Podľa A. Pyma (2016, s. 45) však ruská tradícia myšlienky Ch. Ballyho výrazne rozšírila najmä vďaka vplyvu ruského formalizmu. Ch. Bally sa zamerával predovšetkým na hľadanie spoločných črt európskych jazykov. Jeho myšlienky ovplyvnili A. V. Fjodorova, ale aj celé *svetové* myslenie o preklade, keďže samotná kontrastívna štylistika musí zákonite implicitne či explicitne vychádzať z porovnania prekladov a pôvodných textov. Myšlienky Ch. Ballyho neskôr rozšíril francúzsky germanista A. Malblanc, ktorý tvrdil, že kontrastívna lingvistika nielen napomáha riešiť metodické úlohy vyučovania cudzích jazykov, ale výrazne ovplyvňuje aj rozvoj teórie jazyka. Malblanc stál za zrodom edície odborných publikácií s názvom *Knížnica kontrastívnej štylistiky* (Bibliothèque de stylistique comparée), v ktorej publikovali aj J. P. Vinay a J. Darbelnet.

Bola to práve lingvistika, ktorá J. P. Vinayovi a J. Darbelnetovi (1958), E. Nidovi (1959), G. Mouninovi (1963), J. Catfordovi (1965), či O. Kademu (1968) ponúkla koncepty na konštrukciu vlastných postulátov. Objektom skúmania však v šesťdesiatych rokoch naďalej zostáva výhradne preklad ako proces (prvé práce zameriavajúce sa na preklad ako produkt a na prekladateľa a jeho sociálnu funkciu, či na rolu prekladov v literárnom systéme sa objavujú až o desaťročie neskôr).

Čo preniklo na Západ?

Ak by sme na uvedenú otázku mali odpovedať čo najjednoduchšie, povedali by sme, že primárne len veľmi málo. Za všetko hovorí už samotný fakt, že vrcholné dielo A. V. Fjodorova nebolo dodnes preložené do žiadneho veľkého západného jazyka, môžeme sa iba domnievať, že to bolo z ideologických dôvodov (Brang (1955/63) ponúkol desaťstranový sumár Fjodorovej knihy). A. Pym (2016, s. 60 – 65) po dôkladnom zmapovaní tvrdí, že jednak toho prešlo len málo a jednak to, čo prešlo, sa nesprávne interpretovalo, čo považuje za veľkú škodu pre translatológiu.

Najmarkantnejšie sa o prenos ruských myšlienok o preklade v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch zaslúžil významný francúzsky teoretik, prekladateľ, tlmočník a zakladateľ jedného z najvýznamnejších translatologických vedeckých časopisov – *Babel*, E. Cary. Nie je náhoda, že E. Cary sa narodil v Petrohrade a ako päťročný sa s rodinou v roku 1917 presťahoval do Paríža. V roku 1959 E. Cary publikuje štúdiu o ruskom preklade, v ktorej vyzdvihuje význam prekladu pre ruskú kultúru nielen kvôli vzťahom s cudzími kultúrami, ale aj kvôli množstvu textov v rozdielnych oficiálnych jazykoch Sovietskeho zväzu. Pym uvádza, že v tom čase mal Sovietsky zväz najvyšší počet prekladov za rok (Pym, 2016, s. 61). Neuvádza však zdroj. E. Cary prekladá Smirnovu *adekvátnosť* ako *pleine équivalence (absolútna ekvivalencia)*, čo neskôr prenáša aj do A. V. Fjodorova. Ako sme však uviedli, ani jeden nepracoval s pojmom ekvivalencia, v čom sa výrazne líšia od zvyšku sveta.

V tomto období E. Cary podporuje aj Fjodorovove tvrdenie, že každý typ prekladu kladie na prekladateľa iné nároky. Ako odporca lingvistického prístupu (považuje ho za obyčajný formalizmus, ktorý znevažuje preklad ako umenie) však kritizuje Fjodorovove vnímanie lingvistiky ako spoločného menovateľa prekladov. A. Pym (2016, s. 62) tvrdí, že E. Caryho nepochopenie lingvistiky spôsobilo, že sa ruské, na tú dobu revolučné myšlienky o prispôbení prekladu rôznym typom textov, v textoch E. Caryho stratili.

V roku 1959 E. Cary napísal krátku recenziu aj na druhé vydanie knihy A. V. Fjodorova, ktoré už považuje za prepracovanejšie, ale stále nesúhlasí s myšlienkou, že je možné zredukovať rôzne typy textu na spoločné jazykové menovatele. Keďže sa aj sám zúčastňoval ruských konferencií, bol by reflektoval ich myslenie o preklade aj naďalej, lenže v roku 1966 tragicky zahynul pri páde lietadla. Západ tak zotrval (zotráva?) vo viere, že ruskú prekladateľskú školu výrazne ovplyvňoval Stalin, jej potenciálnu komplexnosť zredukovala lingvistika a viedla sa v nej nekonečná polemika medzi literárnym a lingvistickým pohľadom, pričom podľa A. Pyma (2016, s. 64) je zrejme, že Rusi pomaly vyvíjali typológiu prekladateľských riešení vzhľadom na typ textu.

Ruských teoretikov však výrazne citoval aj predstaviteľ nemeckej lipskej školy, O. Kade. Ako zástanca komunizmu a straník pracoval predovšetkým s textami z kongresov komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Jeho najvýznamnejšia kniha *Zufall und Gesetzmässigkeit (Náhoda a pravidelnosť v preklade)* z roku 1968 síce taktiež nikdy nebola preložená do angličtiny, ale Kadeova typológia ekvivalencie (absolútna, fakultatívna, aproximatívna a nulová - totale Äquivalenz, fakultative Äquivalenz, approximative Äquivalenz, Null-Äquivalenz) sa dostala do povedomia zahraničia prostredníctvom rôznych článkov. Podobne ako A. V. Fjodorov, aj O. Kade nesúhlasil s myšlienkou nepreložitelnosti, keďže podľa neho sa tým povyšuje jeden jazyk nad druhý, čo sa vzpiera princípom rovnosti komunizmu. V diele niekoľkokrát cituje z A. V. Fjodorova, pričom ho kritizuje za nedostatok marxistickej dialektiky.

Možno však konštatovať, že ruské myslenie o preklade priamo neovplyvnilo západnú translatológiu obzvlášť výrazne, nevyhnutne však ovplyvnilo myslenie o preklade v satelitných štátoch Sovietskeho zväzu, pričom napr. československí teoretici (Levý, Popovič) prakticky zakladajú to, čo nazývame deskriptívnou translatológiou a ich recipročné vzťahy so západom sú nespochybniteľným faktom.

Záver

Je zrejmé, že došlo k prienikom ruských myšlienok o preklade do západnej translatológie, hoci nie vždy explicitne, a nie vždy bola interpretácia významných ruských translatologických diel, myšlienok adekvátna. Okrem ideologických bariér to určite spôsobil i fakt, že väčšina nami spomenutých kníh nikdy nebola preložená do veľkých cudzích jazykov, najmä do angličtiny. Domnievame sa však, že nie je možné presne určiť, ako prekladateľské mémy *cestovali*, keďže mnohé myšlienky sa v rozmedzí desaťročí opakujú v rôznych geograficko-kultúrnych priestoroch a je možné, že vznikali v kuloárnych rozhovoroch, ktoré sa nedajú dostatočne vystopovať. Napriek tomu sme sa pokúsili načrtnúť aspoň niektoré podobnosti.

Zoznam citovanej literatúry

- BALLY, CH. 1909. *Traité de stylistique française*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- BAŤUŠKOV, F. D. 2013. Zadači chudožestvennych perevodov. In: AZOV (ed.). *Poveržennye bukvalisty (Iz istorii chudožestvennovo perevoda v SSSR v 1920 – 1960-e gody)*. Moskva: Izd. dom Vysšej školy ekonomiki.
- CARY, E. 1959. Andréi Fédorov: Introduction à la théorie de la traduction. In: *Babel 5*, s. 19 – 20.
- CARY, E. 1957. Théories soviétiques de la traduction. In: *Babel 3*, s. 179 – 190.
- CATFORD, J. C. 1969. *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. London: Oxford University Press. 103 s.
- ČUKOVSKIJ, K., FJODOROV, A. V. 1930. *Iskusstvo perevoda*. Leningrad : Akademia.
- ČUKOVSKIJ, K. 1964. *Vysokoe iskusstvo*. Moskva: Goslitizdat. 448 s.
- DOLEŽEL, L. 2000. Poststructuralism: A View from Charles Bridge. In: *Poetics Today*, 21 (4), s. 633 – 652.
- FJODOROV, A. V. 1983. *Iskusstvo perevoda i žizň literatury*. Leningrad: Sovjetskij pisatel', 1983.
- FJODOROV, A. V. 1930. Prijomy i zadači chudožestvennovo perevoda. In: *Iskusstvo perevoda*. Leningrad: Academia, s. 89 – 235.
- FJODOROV, A. V. 1927. Problema stichotvornogo perevoda. In: *Poetika 2*, s. 104 – 18.
- FJODOROV, A. V. 1953. *Vedenie v teoriju perevoda*. Moskva: Izd. literatury na inostrannykh jazykakh.
- GARBOVSKIJ, N. K.: *Teorija perevoda*. Moskva: MGU, 2007. 543 s. ISBN 5-211-04802-4
- GROMOVÁ, E., MUGLOVÁ, D. 2013. František Miko's Theoretical Heritage in the Nitra School of Translation: Perspectives and Retrospection. In: *Gegenwartige Translationswissenschaft in der Slowakei*. Wien: Praesens Verlag.
- HERMANS, T. 1999. *Translation in Systems*. Manchester: St. Jerome. 195 s.
- JAKOBSON, R. 1960. Linguistics and Poetics. In: *Style in Language*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, pp. 350 – 377.
- JAKOBSON, R. 1965. On Linguistic Aspects of Translation. In: *On Translation*. New York: OUP, 1965. s. 232 – 239.
- JETTMAROVÁ, Z. 2016. *Mozaiky překladau (Translation Mosaics)*. Praha: Studia Philologica Pragensia, Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3305-3.

- KADE, O. 1968. *Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung*, Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- KUKUŠKINOVA, T. A. 2014. K istorii sekcii leningradских perevodčikov. In: *Konec institucii kultury dvadecjatych godov v Leningrade. Po archivnym materialam*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, s. 324 – 417.
- LEVÝ, J. 1963. Translation as a Decision Process. In: *To Honor Roman Jakobson: essays on the Occasion of His Seventieth Birthday*, 11 October, 1966. The Hague: Mouton, pp. 1171 – 1182.
- LEVÝ, J. 1963. *Umění překladau*. Praha: Československý spisovatel.
- LEVÝ, J. 1965. Will Translation Theory be of Use to Translators? In: *Übersetzen*. Frankfurt/M.: Athenäum, 1965. s. 77 – 82.
- MATHESIUS, V. 1913. O problémech českého překladatelství. In: *Přehled 11*, s. 807 – 808.
- MIKO, F. 1970. *Text a štýl*. Bratislava: Smena.
- MIKO, F. 1985. Totožnosť textu a edičný proces. In: *Slovenská literatúra*, č. 32, s. 501 – 509.
- MIKO, F. 1987. Translation, Identity of the Text, Reception. In: *Slavica Slovaca*, č. 22, s. 111 – 117.
- MOUNIN, G. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- NABOKOV, V. 1941. The Art of Translation. In: *The New Republic*, s. 160 – 162.
- NEĽUBIN, L. L., CHUCHNI, G. T. 2008. *Nauka o perevode: istorija i teorija s drevnejšich vremen do našich dnej (učebnoe posobie)*. Vtoroje izdanije. Moskva: Flinta, Moskovskij psihologo-social'nyj institut.
- NIDA, E. 1963. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*, Leiden: E. J. Brill.
- POPOVIČ, A. a kol. 1983. *Originál – preklad: interpretačná terminológia*. Bratislava: Tatran, 1983. 362 s.
- POPOVIČ, A. et al. 1983. *Originál/Preklad*. Intepretačná terminológia. Bratislava: Tatran, 1983.
- POPOVIČ, A. 1973. *Dictionary for the Analysis of Literary Translation*. Edmonton: University of Alberta, Department of Comparative Literature.
- POPOVIČ, A. 1975. *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran. 293 s.
- POPOVIČ, A. 1970. The Concept "Shift of Expression" in Translation Analysis. In: *The Nature of Translation*. The Hague – Paris: Mouton, Publishing House of the Slovak Academy of Sciences Bratislava, s. 78 – 87.
- RETSKER, Y. I. 1974. *Teorija perevoda i perevodčeskaja praktika*. Moskva: R. Valent, s. 19 – 20.
- SHUTTLEWORTH, M., COWIE, M. 2014. *The Dictionary of Translation Studies*. Routledge.
- SCHIPPEL, L. 2017. Translation as Estrangement: Andrei Fedorov and the Russian Formalists. In: *GOING EAST. Discovering New and Alternative Traditions in Translation Studies*. Berlin: Frank & Timme GmbH, s. 247 – 268.
- SMIRNOV, A. A. 1934. Perevod. In: *Literaturnaja enciklopedija*. Dostupné na: <<http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/le8/le8-5121.htm>> [07.11.2017].
- STALIN, J. V. 1950. Marksizm i voprosy jazykoznanija. In: *Pravda*, 20 ijuňa. Dostupné na: <<http://diletant.media/articles/36185916/>> [07.11.2017].

QUINE, W. V. O. 1960. *Word and Object*. United States: MIT Press. 309 s.

VENUTI, L. 2000. *The Translation Studies Reader*. London: Routledge. 546 s.

VINAY, J. P., DARBELNET, J. 1958. *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for translation*, translated by J. C. Sager and M. J. Hamel. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Doc. Mgr. Vladimír Biloveský, PhD.
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Katedra anglistiky a amerikanistiky
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
Email: vladimir.bilovesky@umb.sk

Mgr. Matej Laš
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Katedra anglistiky a amerikanistiky
Tajovského 40, 974 01, Banská Bystrica
Slovenská republika
Email: matej.las2@umb.sk